

**ВІЗАНТІЯ.
СХІДНІ СЛОВ'ЯНИ.
РУСЬ.**

[Замість передмови]

В історичній літературі, час від часу, порушується питання про культурно-історичну приналежність східних слов'ян і Київської Русі. До кола якої європейської цивілізації вони входили? Візантійсько-православної, римсько-католицької, чи хозаро-тюркської? Альтернативність підходу до проблеми зумовлює і альтернативність висновків. При цьому, нерідко, важливим є не позитивне і об'єктивне знання, а точка зору дослідника. Так з'явилися теорії хозарського або норманського походження Русі, її римсько-католицької християнізації тощо. Деякі поважні дослідники, будучи прекрасно обізнані історією хрещення Володимира Святославича, все ж задаються питанням, за яким обрядом хрестився київський князь?

Безперечно, східні слов'яни і Русь не були ізольовані від зовнішнього світу. Посідаючи історично важливу контактну зону між Арабським Сходом і Західною Європою, Візантією і Скандинавією, вони збагачувались їх досвідом. На різних етапах історичного розвитку питома вага впливів сусідніх культур була не однаковою. Все залежало від політичної орієнтації, насамперед східних слов'ян. Вони не були в цьому процесі пасивною стороною. На етапі додержавного розвитку східних слов'ян «силові поля» культурної взаємодії мали переважно регіональний характер: на сході вони визначались арабо-хозарськими впливами, на півночі — балто-варязькими, на півдні і південному заході — візантійськими. В часи формування і розвитку Київської Русі створилося спільне «силове поле» культури для всієї держави. Його епіцентр знаходився у Візантії, а периферія підходила мало не до південно-західних рубежів розселення східних слов'ян (візантійські колонії в Криму, дунайські провінції).

Входження східних слов'ян і Русі до візантійського історико-культурного ландшафту — тривалий історичний процес. Його початки губляться в першій половині I тис. н. е., коли в лісостеповій зоні сучасної України під впливом східних римських провінцій склалась так звана черняхівська культура.

Південна орієнтація мала місце і на етапі існування Антського союзу племен. Писемні джерела зберегли свідчення про військові конфлікти склавів і антів з Візантією, але ними взаємини двох сторін не вичерпувались. Прокопій Кесарійський повідомляє про анта Хільбудія, який перебував на службі в імператора Юстиніана I і посідав відповідальний пост стратига візантійської провінції Фракії. Літописець Нестор заніс на сторінки «Повісті минулих літ» історичний переказ про

київського князя Кия, який відвідав Константинополь, і з почестями був прийнятий імператором. Знахідки візантійських імпортів V—VIII ст., у тому числі і монет, свідчать про налагодження торговельних контактів між Візантією і східнослов'янськими міжплемінними об'єднаннями.

З кінця VIII — початку IX ст. інтерес Русі до чорноморських ринків посилюється. Відчувуваний через «полюддя» додатковий продукт з підвладних племен не тільки задовольняв потреби правлячої еліти молодшої Київської держави, але й був важливою статтею руського експорту. Реалізація його на чорноморських ринках викликала протидію з боку Візантії. Певно, саме в цьому слід бачити причину походів руських дружин наприкінці VIII — початку IX ст. у Крим і Амастріду. Економічний інтерес, очевидно, становив і головну мету руського посольства 838—839 рр. до Константинополя.

Своєрідним фіналом першого етапу взаємин Русі і Візантії був похід руських дружин 860 р. на столицю імперії. Незважаючи на його відносну невдачу, він відіграв вирішальну роль у зближенні двох держав. Важливе місце у цьому належало християнству. Одною з головних статей угоди «миру і любові», згідно з візантійськими джерелами, було хрещення Русі. Патріарх Фотій у своєму «Окружному посланні» східним митрополитам писав, що руси проміняли тепер еллінську і безбожну віру на чисте християнство, увійшовши до числа підданих нам і друзів. Аналогічні свідчення утримуються в життєписі імператора Василя I Македоняна, укладеному його онуком Костянтином Багрянородним.

Ця подія, безперечно, великої історичної ваги, не була несподіваною. Вона підготовлялась впродовж тривалого часу. Перші, не дуже виразні свідчення (писемні й археологічні) вказують на знайомство східних слов'ян з християнством ще в антську добу. Конкретніші дані з приводу цього маємо в «Житті св. Стефана Сурозького», де розповідається про хрещення князя русів Бравліна архієпископом візантійського міста Сурожа Філаретом. У літературі цей факт справедливо вважається частиною дипломатичної угоди між переможцями — русами і переможеними — греками.

Другий етап русько-візантійських контактів, наповнений військовими конфліктами і мирними договорами, державними візитами і торговельними зносинами, завершився у 988 р. прийняттям із Візантії християнства, яке стало офіційною державною релігією Русі. Цим актом Київська держава фактично інтегрувалась у сім'ю візантійської цивілізації. Покровителькою Києва стала діва Марія. Чия це була перемога? Русі чи Візантії? В ряді наукових праць дослідники схиляються до однозначної відповіді на користь Візантії. Візантійська імперія начебто мала на меті позбавити Київську Русь незалежності і досягти її намагалась шляхом утвердження візантійського християнства. Такий підхід до проблеми страждає упередженістю і спрощенням.

Ініціатива християнізації Київської Русі, як і встановлення регулярних економічних зв'язків, виходила не стільки від Константинополя, скільки від Києва. Вже хрещення Бравліна самим архієпископом могло розглядатись як значний політичний привілей, вирваний Руссю у могутньої православної держави. Літописні розповіді про переговори Ольги, Ярополка і Володимира Святославича з представниками різних конфесій і римської церкви, вказують на принципову можливість будь-яких рішень. Суверенне право Київської Русі у виборі віри не могло бути обмежене. Як відомо, щоб прискорити хрещення Русі Володимиру довелося навіть вдаватися до військової сили (похід на Корсунь).

Чому ж, все-таки, Володимир прийняв таке рішення? Тут, напевно, відіграла свою роль традиція майже двохсотлітнього проникнення на Русь саме візантійського християнства. Але вона була також наслідком. Причина полягала в незаперечному політичному авторитеті Візантії на міжнародній арені. На Русі добре знали, що візантійці називали себе «ромеями», свою імперію «римською», а столицю Константинополь «Новим Римом». Велич минулого і сучасного Візантії, військова могутність і надзвичайно високий рівень культури створювали той ідеал все-

ленської держави, до якого нестримно потягнулась Русь. Незаперечним був і церковний авторитет Візантії. Є підстави стверджувати, що Візантійська церква в цей час була найбільш життєздатною і в цьому значно переважала Римську. Православ'я відзначалось більшою гнучкістю і терпимістю, що імпонувало давнім русичам.

Що стосується загрози незалежності Русі з боку Візантії, то цей дослідницький стереотип не має під собою серйозних підстав. Величезна віддаль між двома країнами практично виключала можливість силового тиску Візантії на Русь. Не могла зарадити у цьому і церква. Кілька грецьких церковних ієрархів на всю східнослов'янську державу не мали жодної можливості забезпечити реалізацію імперських амбіцій візантійського двору. Необхідно враховувати і ту обставину, що руська православна церква, хоч і була складовою частиною візантійської, з самого початку будувалась як національна, виявом чого стала старослов'янська (церковнослов'янська) мова богослужіння.

Отже, можна сказати, що церковний союз Русі з Візантією був перемогою обох сторін. Виграла від нього більше Київська Русь, яка, таким чином, прилучилась до високої грецької цивілізації. На Русі набули поширення писемність, в основі якої грецька абетка, література (грецька, болгарська), мистецтво, архітектура, традиції політичної культури. Йдеться не про звичайну трансплантацію передової і соціально престижної культури Візантії на давньоруський ґрунт, а про її адаптацію в повому середовищі, створення оригінальної давньоруської культури. В епоху Київської Русі саме церква взяла на себе всю відповідальність за духовний розвиток народу, формування його світогляду.

Від часу Брестської унії для України небайдужим є питання, яка течія християнства прогресивніша: візантійська чи римська? Інтерес до нього з новою силою збуджений у наш час, коли релігія стала одним із важливих чинників національно-культурного відродження. З позиції гуманістичної культури така постановка питання неправомірна. Але і в науці, і в реальному житті вона має місце і з цим мусимо рахуватись. Досить нагадати, що ціла доба козацького відродження пройшла під гаслами боротьби за православну руську віру, яка ототожнювалась з боротьбою за національну ідентичність, за киеворуську культурно-історичну спадщину.

Сьогодні окремі вчені намагаються довести, що певне відставання історико-культурного розвитку східного слов'янства пізньосередньовічної пори порівняно з країнами Західної Європи, зумовлювалось меншими структуротворчими можливостями православної церкви. Згодитись з цим категорично неможливо. Причини не в цьому. Вони, насамперед, в тих вселенських катастрофах, яких зазнав православний світ впродовж XIII—XVI ст.: розгром Константинополя хрестоносцями у 1204 р., сплюндрування монголо-татарами Київської Русі у 1237—1240 рр., завоювання Візантії і Константинополя (1453) турками. Аналогічна доля спіткала і православну Болгарію.

Отже, фактично було знищене культуротворче джерело візантинізму. Впродовж тривалого часу православний світ жив, по суті, спогадами про колишню велич Візантії, але без Візантії. До того ж достатньо обезкровлений. Саме в цих подіях приховуються справжні причини наших втрат. Можна тільки дивуватись духовній потенції православ'я, яке знайшло в собі сили до відродження.

Все треба розглядати історично. При такому підході виявиться, що Київська Русь в часи перебування в «силовому полі» візантійської православної культури ні в чому не поступалась перед своїми слов'янськими і неслов'янськими римсько-католицькими сусідами.

Сьогодні, з позиції тисячолітньої відстані, можна з упевненістю стверджувати, що прилучення Київської Русі до візантійської цивілізації було кращою альтернативою. Значення цього історичного явища ми швидше недооцінюємо, ніж переоцінюємо.

П. П. ТОЛОЧКО